

ВІДГУК

офіційного опонента
кандидата психологічних наук, доцента
Луньова Віталія Євгенійовича
на дисертацію Штомпель Любові Миколаївни
«Психологічні особливості адаптації учнів до складання ЗНО»,
представлену до захисту
на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 053 Психологія
в галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки

Актуальність теми дослідження. Сучасний цивілізаційний поступ характеризується інтенсифікацією всіх сфер життєдіяльності суспільства у зв'язку з процесами інформатизації та технологізації, що, з одного боку, відкриває нові можливості для самостійного навчання, а з іншого – зумовлює появу феномена відчуження індивіда від реального соціального середовища. Як наслідок, людина постає перед цілою низкою проблем, що стосуються її соціалізації та адаптації. Особливо гостро ці проблеми постають для молоді людини, яка тільки формується як особистість, визначаючись з життєвими орієнтирами, цілями і цінностями. Відтак, саме на цьому етапі життя особистість, як ніколи, потребує підтримки оточення, зокрема батьків, педагогів, психологів, однолітків. Така підтримка допомагає учням старшої школи свідомо і відповідально здійснювати соціальний вибір, який починається з вибору закладу вищої освіти для здобуття відповідного фаху і спеціальності.

Сучасна молодь, її свідомість навантажена різнорідними потоками інформації, як казав Е. Тоффлер: «Свідомість сучасної людини бомбардована потоками інформації». Молоді люди «занурені» у віртуальний простір, перебувають одночасно у декількох мережах, і цим самим, формують декілька ідентичностей одночасно. Усе це значною мірою ускладнює засвоєння навчального матеріалу, а також вибір моделей поведінки в умовах інтенсивних соціальних трансформацій. Як наслідок, молодь досить часто відчуває розгубленість, зневіру, страх і стрес. А для випускників загальноосвітніх навчальних закладів існує додатковий потужний стресогенний чинник –

складання ЗНО. Таким чином особливої актуальності набуває питання психологічної адаптації учнів до складання ЗНО. Адже від адаптивності залежить здатність учнів перейти на новий рівень особистісного зростання, підвищити рівень самооцінки, впевненості у власних силах. Саме тому тема дисертаційного дослідження Штомпель Л.М. є актуальною, перспективною та має практичний вектор спрямування. Варто підкреслити, що робота проводилась у 2019 – 2020 рр., під час розгортання пандемії COVID-19, чому також були присвячені й публікації здобувачки. Саме цим обрана тема відкриває нові можливості й перспективи щодо заповнення прогалів у дослідженнях впливів на систему освіти сучасних цивілізаційних викликів.

Міра обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. У роботі чітко обґрунтовано актуальність, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, сформульована наукова новизна, теоретичне та практичне значення дисертаційного дослідження.

Варто відзначити, що дисертаційна робота логічно структурована та добре систематизована, здійснено детальний аналіз літератури та результатів емпіричного дослідження: всі три розділи є завершеними, відповідно до поставленої мети та завдань; висновки до розділів та загальні висновки відповідають змісту дисертаційного дослідження.

У першому розділі «Теоретичні засади вивчення психологічної адаптації учнів до складання ЗНО» здобувачка здійснила аналіз різних підходів щодо розуміння адаптації (біологічна, фізіологічна, соціологічна, психологічна). Враховуючи зазначені підходи, констатовано, що адаптація є багатограним феноменом. Як наслідок, Штомпель Л.М. узагальнила низку концепцій адаптації, яким достатньо приділила уваги в дослідженні.

Враховуючи галузь знання, спеціальність, в межах якої захищаються основні положення дисертації, авторка приділяє основну увагу психологічній адаптації. І визначає її як багатокomпонентний процес психоемоційного пристосування учнів до нових умов і методів визначення рівня навчальних досягнень.

Основний акцент робиться на процесі підготовки учня до складання ЗНО. З'ясовано, що цей процес включає наступні етапи: підготовка, проходження основної фази тестування, очікування і оцінка отриманих результатів. Дисертантка стверджує, що кожен з цих етапів включає декілька структурних елементів. Усе починається із підготовки, що включає такі процеси, як усвідомлення й переосмислення змін, що відбуваються в житті людини; на другому етапі виникає стартове психічне напруження; третій етап включає гострі психічні реакції входження організму у стресову ситуацію; на четвертому етапі допускаються процеси дезадаптації; п'ятий етап вже характеризується глибинними психічними змінами; шостий етап пов'язаний з гострими психічними реакціями виходу із стресової ситуації; сьомий етап – це зниження інтенсивності психічного напруження; восьмий етап – реадаптація.

Такий детальний розгляду процесу адаптації дав можливість дисертантці сформулювати чітке визначення. Адаптація – це ставлення особистості до певної ситуації і поведінка в ній, що допомагає їй виконати необхідні вимоги ситуації або ж дає можливість змінити її з метою задоволення власних потреб та інтересів.

Відповідно до теми, мети і завдань роботи акцент робиться саме на дослідженні адаптивної поведінки випускників загальноосвітніх закладів тому, як стверджує Штомпель Л.М., це здатність і необхідність учнів, по-перше, застосовувати набуті знання і досвід, по-друге, вибудувати таку модель поведінки, що дозволить виконати вимоги ситуації і оптимізувати її результати.

Успішність психологічної адаптації залежить від багатьох чинників. Авторка в основному акцентує увагу на об'єктивних і суб'єктивних факторах, виокремлюючи цілу низку детермінант, серед яких найбільш визначальними є нейродинамічні, психодинамічні, особистісні та соціально-психологічні.

Дисертантка значну увагу приділила дослідженню вікових і статевих особливостей адаптації учнів старшої школи. А також звернула увагу на процеси дезадаптації і прийшла до висновку, що дезадаптація – це порушення пристосування індивіда до умов соціального середовища. Особливу увагу акцентовано на тому, що корона-криза внесла суттєві корективи в життя всієї

світової спільноти в цілому та ще й додала цілу низку дезадаптаційних чинників у сфері освіти зокрема. Саме зміна форми навчання, зміна в організації часу (кількість годин на навчання, підготовку, дозвілля), зміна методів підготовки до ЗНО.

Авторка переконливо доводить, що необхідний комплекс як педагогічних, так і психологічних заходів з підготовки учнів до складання ЗНО, постають важливою передумовою успішного проходження тестування.

Усі зазначені положення, що розглянуті у першому розділі, стали основою для емпіричного дослідження адаптаційної поведінки учнів у процесі їх підготовки до складання ЗНО, а також дозволило визначити психологічні засоби її оптимізації.

У другому розділі «Емпіричне дослідження психологічних особливостей адаптації учнів до складання ЗНО» визначена специфіка організації та основні етапи проведення дослідження. В основному робота проводилась впродовж 2019 – 2020 рр. Логіка дослідження була визначена тим, що авторка чітко визначила об'єкт, предмет, мету та завдання, збійснила підбір і обґрунтування комплексу психодіагностичних методик, які цілком відповідають темі дослідження.

Результати діагностики досліджуваної вибірки дозволили виявити індивідуально-психологічні особливості учнів, а саме проаналізувати емоційний, раціональний, поведінковий компоненти психологічної адаптації школярів у процесі підготовки до складання ЗНО. Дані дослідження емоційного компоненту психологічної адаптації дали змогу стверджувати, що випускникам властиве переживання емоційного дискомфорту, підвищений рівень ситуативної тривожності та ще недостатньо розвинутий рівень стресостійкості. Дослідження рефлексивного компоненту показало, що для учнів характерним є середній рівень самоприйняття та посередня адекватна самооцінка. Поведінковий компонент дав можливість виявити переважання активних та функціональних копінг-стратегій реагування на стресову ситуацію «Розв'язання проблем» та «Пошук соціальної підтримки».

Отже, показники, що були отримані в ході дослідження, дали можливість дисертантці стверджувати, що вони знаходяться в зоні середнього рівня норми. Вони є типовими для представників підліткового віку, які переживають кризу дорослішання та формування власного «Я-образу».

Здійснення порівняльного аналізу з використанням *t* критерію Стьюдента для незалежних груп, дало можливість виявити статистично значимі відмінності між рівнем стресостійкості, емоційними та поведінковими компонентами соціально-психологічної адаптації у представників чоловічої та жіночої статі. Доведено, що у представниць жіночої статі вищий рівень стресостійкості. Дівчата використовують адаптивну поведінку копінг-стратегію, що полягає у пошуку соціальної підтримки. Для представників чоловічої статі властивий дещо нижчий показник стресостійкості, але він перебуває у межах норми. Хлопці при розв'язанні стресових ситуацій використовують переважно раціональну копінг-стратегію.

Зважаючи на проведене дослідження, авторка цілком правомірно робить висновки, що підготовка до тестування і сам іспит є стресогенною подією як для хлопців, так і для дівчат, що викликає у них інтенсивну реактивну тривожність.

Штомпель Л.М. використовувала у дослідженні множинний регресійний аналіз, а також ієрархічний кластерний аналіз. Це дало можливість визначити особистісні детермінанти, що впливають на процес адаптації школярів до стресових ситуацій та розділити учнів на групи за рівнем їх адаптивності. Отже, ретельно проведене емпіричне дослідження підтримує необхідність розробки психологічного супроводу учнів до складання ЗНО.

У третьому розділі «Тренінгова програма оптимізації психологічної адаптації учнів до складання ЗНО» представлено тренінгову програму розвитку адаптаційного потенціалу учнів, а також результати формувального експерименту спрямованого на підвищення адаптації випускників у процесі підготовки до складання ЗНО.

Презентована тренінгова програма спрямована на підвищення адаптивного потенціалу випускників шляхом розвитку їх психологічних

компетенцій. Авторка зробила акцент на таких психологічних властивостях особистості, що обумовлюють відповідний рівень соціальної та психологічної адаптації учнів, а саме стресостійкість, емоційний комфорт, самооцінка та функціональні копінг-стратегії. Спираючись на отримані результати, дисертантка довела, що психолого-педагогічна робота підвищує адаптивність школярів під час підготовки і складання ЗНО, за допомогою розвитку функціональних способів поведінки та реагування у фруструючих ситуаціях.

Таким чином, Штомпель Л.М. довела, що тренінгові заняття з психологом мають позитивні результати: знижують рівень ситуативної тривожності, покращують емоційний комфорт та самооцінку, підвищують рівень стресостійкості школярів. Отже, тренінгова програма довела свою ефективність, у ній вдало підібрані вправи і техніки, які сприяють оптимізації соціально-психологічної адаптації учнів як у процесі підготовки до складання ЗНО, так і під час тестування.

Дослідження Штомпель Л.М. має значну наукову новизну, яка полягає у тому, що *вперше* обґрунтовано, перехід розгляду адаптації виключно як фізіологічного процесу, до вивчення соціально-психологічних аспектів адаптаційного процесу. Використовуючи сучасні концептуальні підходи, психологічну адаптацію учнів до складання ЗНО визначено як мультикомпонентний процес психоемоційного пристосування особистості учня до нових умов і методів визначення рівня навчальних досягнень; у ході емпіричного дослідження з'ясовано, що загальний рівень адаптованості школярів до стресогенної ситуації з перевірки знань (ЗНО) є досить низьким, а у деяких учнів межує з дезадаптацією; розроблено тренінгову програму з формування функціональних психологічних компетенцій та оптимізації адаптаційної поведінки школярів.

Дисертантка продемонструвала вміння логічно викладати та аналізувати теоретичний та емпіричний матеріал, формулювати висновки та застосовувати різні методи наукового пізнання.

Загальні підсумки дослідження викладені у висновках, які відображають основні положення дисертаційного дослідження на достатньому рівні

узагальнення. Дисертанткою опубліковано 4 статті, серед яких 3 статті у вітчизняних фахових виданнях, 1 – у зарубіжному виданні, 3 – матеріали конференцій, що відповідають змісту дисертації. Робота пройшла достатньо апробацію та впровадження результатів дослідження. Дисертаційна робота написана чітко, з дотриманням усіх академічних вимог.

Однак, позитивно оцінюючи представлене дисертаційне дослідження, слід висловити певні зауваження та побажання:

1. Текст дисертації подекуди переобтяжений складносурядними та складнопідрядними реченнями. Це дещо ускладнює сприйняття сформульованих авторкою тез, положень і визначень. Для кращого розуміння роботи, на нашу думку, доцільно було б мінімізувати використання таких речень.

2. У першому розділі дисертантка подала детальний аналіз різних вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень адаптації, адаптивної поведінки. На мою думку, представлення цих концепцій можна було б скоротити, зосередивши увагу й на детальному вивченні наукових позицій, які тісно пов'язані із завданнями дослідження, зокрема взаємозв'язку між стресостійкістю і рівнем адаптації.

3. Хотілось би уточнити як співвідносяться поняття «адаптація», «адаптивна поведінка» та «адаптивність».

4. Результати емпіричного дослідження можна було б суттєво збагатити, здійснивши порівняльний аналіз адаптації старшокласників в процесі підготовки до складання ЗНО на регіональному рівні.

Однак, висловлені зауваження не знижують цінності та загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження «Психологічні особливості адаптації учнів до складання ЗНО», що відповідає заявленій спеціальності, є завершеною і самостійною роботою, в якому на належному рівні поставлена і розв'язана актуальна для педагогічної та вікової психології проблема.

Загальний висновок.

Таким чином, представлена на захист дисертаційна робота Штомпель Л.М. «Психологічні особливості адаптації учнів до складання ЗНО», самостійна,

завершена, цілісна науково-дослідна робота з актуальної проблеми в галузі психології, яка відповідає вимогам пунктів 10–12 Постанови Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167 «Про проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», а її авторка – Штомпель Любов Миколаївна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – Психологія.

Офіційний опонент –

кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри загальної і
медичної психології Національного
медичного університету
імені О.О. Богомольця

Віталій ЛУНЬОВ

